

Fârâbî'de Felsefe ve Geometri İlgisi

Philosophy and Geometry Interest in Fârâbî

Erdoğan Serdar ÇALIK

Atatürk Üniversitesi, İlahiyat
Fakültesi, Felsefe ve Din Bilimleri
Bölümü, Erzurum, Türkiye

Öz

Düşünce tarihi her zaman eklektik bir yapı içerisinde gelişmiştir. Bilim dallarının tek başlarına insanlığa sağladıkları katkılar sınırlı iken diğer bilim dallarıyla birlikte çok daha önemli gelişmeler sağlanmıştır. Fârâbî'nin düşünce sistemi açısından ise bu bütünsel düşünce yapısı çok daha önem kazanmaktadır. Düşünce alanında hemen hemen her konuda ortaya koyduğu müstakil eserlerle bütüncül sistemini oluşturan Fârâbî için matematik alanı da çok önemlidir. Sosyal bilimler alanı ile teknik bilimler arasında bir köprü görevi gören sistemi toplumsal ilerleme açısından çok önemlidir. Geometri ve felsefe arasında kurduğu ilişkiyi müstakil olarak ele aldığı *Teknik Geometri* kitabında ortaya koyan Fârâbî'nin görüşleri, *İhsâu'l-Ulûm (Bilimlerin Sayımı)* adlı eseriyle de desteklenerek geometri ve felsefe arasındaki ilişki ortaya koyulmaya çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Fârâbî, felsefe tarihi, geometri, bilim

ABSTRACT

The history of thought has always developed in an eclectic structure. While the contributions of the branches of science alone to humanity are limited, much more significant developments have been achieved with other branches of science. In terms of Fârâbî's thought system, this holistic thought structure gains much more importance. The field of mathematics is also very significant for Fârâbî, who created his holistic system with his detached works on almost every subject in the field of thought. This system, which acts as a bridge between the field of social sciences and technical sciences, is very important in terms of social progress. Fârâbî's views, which revealed the relationship he established between geometry and philosophy in his book on technical geometry, which he dealt with independently, were supported by his work called *İhsâu'l-Ulûm (The Count of Sciences)*, and the relationship between geometry and philosophy was tried to be revealed.

Keywords: Al-Fârâbî, history of philosophy, geometry, science

Giriş

Tam adı Ebu Nasr Mehmed b. Mehmed b. Tarhan İbn Uzluğ olan Fârâbî (872–950), Türkistan'ın Farab vilayetinin Vesic kasabasının ileri gelenlerinden olan bir Türk ailesinin ferdi olarak dünyaya gelmiştir (Hallikân, 1949, ss. 239–243; Safedî, 1962, ss. 106–108; Fârâbî, 1989, s. 1). Onun doğduğu topraklar, eski zamanlardan itibaren Türk yerleşim yerleridir ve Horasan'a bağlıdır; bu bakımdan Fârâbî de bir Türk filozofudur. Doğduğu yer olan Fârâb'a nispetle bu adı almıştır (Hallikân, 1949, ss. 239–243); (Safedî, 1962, ss. 106–108). Ayrıca İslam dünyasında bir kişi birkaç ismin yan yana gelmesinden meydana gelmiş bir isim topluluğu içinde isimlendirilmiştir. Görüldüğü üzere düşünürümüzün asıl adı Mehmed'dir (Olguner, 1987, s. 4). Düşünce anlamında çok geniş bir yelpazeye sahip olan Fârâbî, hemen hemen bütün konularda müstakil eserler kaleme almıştır. Etkilendiği isimlerin başında özellikle Aristoteles gelmektedir. Aristoteles'in *Organon* adıyla her planan tüm mantık kitaplarını ilk defa bir araya getirdiği ve kendi bireysel katkılarıyla genişlettiği için Muallim-i Sâni olarak anılmıştır (Fârâbî, 1989, s. 5).

Fârâbî, felsefeyle Bağdat'taki tahsili sırasında tanışmış ve bu alana âdeta gönlünü kaptırmıştır. Yapıtığı incelemeler sonucunda felsefenin Yunanlılardan önce Doğu memleketlerinde başladığı sonucuna ulaşmıştır. O, bu konuda bu ilimin eskiden Irak halkı olan Kildanilerde meydana geldiğini, sonradan Mısır halkına ulaştığını, oradan Yunanlılara, onlardan da Süryanilere geçerek ve sonra Araplara geldiğini belirtmiştir. Bu ilmin içerdiği her nesne Yunan dilinde, sonra Süryancada ve sonunda da Arapçada anlatılmıştır (Fârâbî, 1974, s. 51). Onun bu tespitinden yola çıkan Fransız felsefe tarihçisi Henri Corbyn'e göre, hikmet Mezopotamya'da Kaldeliler çevresinde ortaya çıktıktan sonra Mısır'a ulaşmış oradan da Yunanistan'a geçerek burada yazılı ve sistemli bir hâl almıştır. Burada Fârâbî'ye düşen görev, bu hikmeti, ocağına, öz yurduna geri getirmektir (Corbin, 1986, s. 160).

Geliş Tarihi/Received: 13.03.2023

Kabul Tarihi/Accepted: 24.09.2023

Yayın Tarihi/Publication Date: 01.12.2023

Sorumlu Yazar/Corresponding Author:

Erdoğan Serdar ÇALIK

E-mail: ersrdclik@gmail.com

Cite this article as: Çalık, E. S. (2023).

Fârâbî'de felsefe ve geometri ilgisi.

Current Perspectives in Social Sciences,

27(4), 312-315.

Content of this journal is licensed
under a Creative Commons
Attribution-NonCommercial 4.0
International License.

Bu düşünceden hareketle Fârâbî, felsefede ayırıcı olmaktan ziyade kapsayıcı bir tutum sergilemiştir. Bilindiği gibi yakın zamanlara kadar felsefe, tüm bilimleri kapsayan bir yapıya sahip idi. Bu bütünlük düşüncesi örgüsünde önce gramer ve mantık, akabinde ise matematikle devam ederek sonrasında astronomi, biyoloji, toplum bilimi ve diğer alanlarda sahip olduğu düşüncelerini ortaya koymuştur (Ulutan, 1999, s. 36). Yaşadığı dönemin hâkim olunan tüm bilimleri, tasniflemek için bir ilimler sınıflaması yapan Fârâbî ilimleri; fıkıh ve kelam, doğa metafizik ve sosyal, dil, talim ve mantık olmak üzere beş kısma ayırarak değerlendirmiştir. Talim yani matematik ilimleri alanında ise sayı, geometri, optik bilimi gibi sınıflandırmalar yapmıştır (Fârâbî, 2011, s. 78) Fârâbî'nin bilimler sınıflamasında felsefenin bu kuşatıcılığının ve bütünlük tavrının izlerini görmek mümkündür. Hatta Fârâbî, bu bütünlükçülük kapsamında bilimler arasında bir dayanışmanın olması gerektiğini, bunun için de disiplinler arası çalışmaların yapılması gerektiğini savunmuştur (Özden, 2021, ss. 25–43). Ancak bizim buradaki maksadımız bu sınıflandırmada Hendese olarak tabir edilen geometri kısmını inceleyerek Fârâbî'nin geometri felsefesini ortaya koymak olduğu için bu sınıflamanın ve disiplinler arası çalışmanın neligini ve niçinliğini tartışmayarak doğrudan doğruya geometri ile felsefe arasındaki ilgiyi ortaya koymaya çalışacağız.

Fârâbî'ye Göre Geometri ile Felsefe Arasındaki İlgî

Fârâbî'nin ilgi alanına giren bilimlerin en başında, bütün alanların belki de temeli olan cebir gelmektedir. Bunda antik Yunan filozoflarının ve özellikle Platon ve Aristoteles'in etkisi çok büyüktür. Platon'un yaşadığı dönemdeki matematiksel gelişmelerle yakın ilişkisi iyi bilinir. *Devlet*, *Menon*, *Theaitetos*, *Timaios* gibi diyaloglarında gözlemlenebilir olan bu matematik yakınlığına işaret edilmek istenildiğinde Akademia'nın girişinde olduğu söylenen "Geometri bilmeyen giremez." sözü hatırlatılır (Karaman, 2021, s. 75). Benzer şekilde matematiğin önemli bir dalı olan geometri hakkında da Fârâbî, *Geometrik Şekillerin İnceliklerindeki Tabii Sırlar ve Gizli Teknikler* (Kitabu'l-Hiyali'r-Ruhaniyye ve'l-Esrari't-Tabiiyye fi Dakaisi'l-Eşkali'l-Hendesiyye) başlığıyla özgün bir eser kaleme almıştır. İslam Felsefesi alanında yer alan klasik literatürde bahsedilmeyen bu eserin Fârâbî'ye ait olup olmadığı noktasında bazı soru işaretleri bulursa da bu eser Prof. Dr. Mehmet Bayraktar tarafından *Teknik Geometri* adıyla çevrilmiş olup yazarın önemli tespitleri sayesinde bu eserler alakalı kuşkuları ortadan kaldırmıştır. Bayraktar'a göre hem giriş hem de sonuç kısmında Fârâbî'nin isminin bulunması, geometrik düzlem bilgilerinin geçmesi delil olarak görülebilir. Bunun yanısıra Fârâbî'nin eserlerini sıralayan İbnü'l-Kiftî'nin *Kitabu'l-Hiyal* olarak bahsettiği eserin de *Teknik Geometri* adlı eser olma ihtimali yüksektir (Fârâbî, 1989, ss. 12-17).

Ana konusunu şekillerin düzlemi ve geometrik çizim esaslarının belirlediği kitap on bölümden oluşmaktadır. Çember ve yarıçap merkezleri, üç kenarlı geometrik şekillere eşkenar geometrik şekillerin eklenmesi, dörtgen, beşgen ve çokgenlerin bölünmesi ve oluşan yeni şekilleri kenar ve açı gibi kavramlardan detaylıca açıklamıştır. Bu açıklamaları yaparken de kendisinden önceki çağlarda yaşamış ya da çağdaşı olan bilim adamlarının ve düşünürlerin yaptığı gibi sayısal terim ve formüller yerine sözel bir anlatım kullanmayı tercih etmiştir. Yine kendisinden önceki çağlarda yaşamış olan düşünürlerin çizim alanındaki tekniklerini beğenmeyerek bunlara bir eleştiri getirip yeni ve daha tutarlı çizim yöntemleri geliştirmiştir. Hatta İbnü'l-Heyssem'den çok daha önce konkav tekniğiyle ayna yapımını tarif etmiştir. Bu aynanın yapımında bakır, tunç, demir ve çinko gibi birçok elementten yararlanabileceğinden bahsederek konkav aynanın güneş ışığını belli bir noktada toplayarak yakıcılık özelliği sayesinde bilimin pek çok alanında kullanılabileceğinden bahsetmektedir (Fârâbî, 1989, s. 155).

Fârâbî, bu eserinde sadece geometrinin kurallarıyla ilgili bilgiler vermekle kalmamış, aynı zamanda geometrinin felsefesiyle de ilgilenmiştir. Orta Çağ İslam dünyasında elliden fazla şerhi yapılan Euclides'in "*Stoikeia*" (Türkçe'mize "Elemanlar" diye çevrilmiş) adlı geometri kitabının birinci ve beşinci kitaplarını Fârâbî de Arapçaya tercüme ve şerh ederek bu şerhte bir matematik ve geometri felsefesi yapmıştır. Bu şerh, Freudenthal tarafından İbranice'ye tercüme edilmiştir. Mübahat Türker-Küyel de bu tercüme üzerine bir bilimsel makale hazırlayarak, Fârâbî'nin geometrideki yerini Türk bilim dünyasına tanıtmıştır. Bu şerhin baş kısmında yer alan felsefeyle matematik arasında nasıl bir ilgi kurulabileceğine ilişkin ifadeleri ise felsefe açısından cebir kısmının önemini açıklamaktadır. Çünkü felsefenin varlıklar hakkında sistemli bir görüş ortaya koyabilmesinin yolu matematik biliminden geçmektedir. Matematiğin temsil etmekte olduğu bilgi kısmını hem varlık hem de bilgi teorisi açısından dikkate almak zorundadır. Bilgi teorisi açısından her türlü deneyden bağımsız apriori bilgiler sahip olduğumuz bilgilerimiz açısından en kesin ve açık bilgilerdir. Cebir alanında bazı örnekler ise ampirizme dayalı olarak denemeler sonucu oluşmuş bir görüntüye sahiptirler; ancak ampirizme dayalı bilgiler bir kesinlik içermemektedir. Burada cebir, felsefe açısından varlık bakımından da değerlendirilmelidir. Çünkü ortaya konulan cebir teorilerinde bazı 'entiti'ler yani matematik varlıklar vardır ki bunlar cebirin sistematigi içerisinde tasdik edilmektedir. Yani bunlar amprizim dayalı dünyada yoktur. Duyuların karşılayamadığı bu 'entiti'leri felsefe aracılığıyla varlık alanına yedirmek gerekmektedir. Felsefe bu teorileri hem varlık teorisiyle bütünlükçülemeli hem de bu bilgiye erişimin yolunu göstermelidir (Türker-Küyel, 1990, s. 572).

Bu noktadan hareketle Fârâbî'nin şerhi iki kısımdan meydana gelmiş olup birinci kısmında temel geometrik kavramlar olan cismin statüsü, yüzey alanı, nokta ve çizgi terimleri anlatılmıştır. İkinci bölümde ise Fârâbî, 'oran' (nisbe) kavramını incelemiştir. Fârâbî'nin burada yapmak istediği, mantık ile matematik/geometri arasındaki ilgiyi ortaya çıkarmaktır. Çünkü Fârâbî'nin de yaşadığı 10. yüzyıl, İslam dünyasında, tercümelemler bitip, Bağdat'ta, başında Fârâbî'nin bulunduğu mantık okulunun kurulduğu yüzyıldır ve bu asırdan itibaren Müslümanlar, bilim ve felsefede çok önemli çalışmalar ortaya koymuşlardır. Bu Şerh'te Fârâbî'nin asıl amacı, geometrinin temelini teşkil eden 'tanım'larla, Aristoteles'in *Organon*'unun kanunlarına uygun olduğunu göstermektir.

Fârâbî'ye göre, biri çözümleme (analiz), ötekisi de birleşim (sentez) olan iki unsurla geometri kurulabilir. Analiz yolunda bilgi edinmeye cisimden başlanır. Cismi analiz ederek önce yüzey, sonra çizgi, en sonra da nokta hakkında bilgiye ulaşılır. Bu, Aristoteles'in takip ettiği yöntemdir. Sonra senteze geçilir; sentez ise, Euclides'in izlediği yoldur. Sentezde analizin tam tersi bir yol izlenerek noktanın tarifinden kalkılır, sonra çizgiye, sonra yüzeye, en sonda da cisme varılır. Analizde duyu verilerinden sentezde ise akıldan hareket edildiği için bu ikisi bilgi teorisi bakımından birbirlerinden farklıdır. Fârâbî bu hususta Aristoteles'i takip ederek analiz yöntemini uygular.

Çünkü Aristoteles'e göre, bilginin temeli deneydir. Fârâbî, İhsâu'l-Ulûm'da ele almadığı bir noktayı, Şerh'inin birinci bölümünde mesele yapmaktadır. Geometride bilgi edinmenin birinci adımın analiz olduğunu söyleyen düşünür, yapılan analizin senteze giden yolun önünü açtığını savunmaktadır. Bu yöntemle cisimden başlayarak analiz aracılığıyla yüze, sonra çizgiye ve nihayetinde noktaya ulaşılabileceğini savunur. Bu yolu takip eden bir talebe ise alıştıktan sonra sentez noktasına vararak artık sentez kısmını gerçekleştirebilir. Fârâbî, kendi görüşüyle hem analiz ile sentezi uzlaştırmakta hem de Euclides'in ilgilenmediği analizi geometriye geri döndürmektedir. Çünkü Aristoteles'in bilgi teorisine göre objeler ilk olarak duyularla bilinirler. Geometride de durum aynıdır, bu bilime konu olan şekiller öncelikle duyularla algılanırlar.

Bu noktada Fârâbî, Aristoteles'e de itiraz etmektedir. Çünkü Aristoteles'e göre matematik felsefesinde kavramlar, bir tür soyutlama ile elde edilirler. Fârâbî buna itiraz ederek matematik kavramların elde edilmesi için başka bazı düşünceler ileri sürmektedir. Fârâbî'ye göre bir fizik objeye aynı zamanda ideal bir kavram olarak da yaklaşmak gerekmektedir. Fizik obje olarak duyular ve ideal kavram olarak da akıl kavrar. Aslında geometrik objeler fizik objelerden farklı değildir. Örneğin yüzey alanı bir cismin her zaman son kısmıdır ancak geometrik objeyi tam anlamıyla kavrayıp anlamak için bağlı bulunduğu cisimden ayırmak gerekmektedir. Ancak bunu yapabilmek için Aristoteles'in soyutlama işlemiyle bunun yapılması mümkün değildir. Fârâbî'de bunun sağlanmasının yolu birbirinin tamamlayan analiz ve sentez sayesinde mümkün olabilmektedir. Fârâbî açısından bir cismin analiz edilmesi Euclides'in sentezinin anlaşılabilirliği içindir. Bu durumda analize başlamanın temel adımı cisim olmaktır. Burada temel soru cismin ne olduğu ile alakalıdır. Aristoteles açısından arızı olarak yayılımı olan bir madde gibi düşünülen cisim Demokritos tarafından ise maddesi hariç sadece yayılımdan ibarettir. Fârâbî'ye göre analiz kısmında cismin iki görüştürten biri olmasının bir önemi bulunmamaktadır. Biri yeterli olabileceği gibi her ikisinin de bulunmasında herhangi bir mahsur bulunmamaktadır. Çünkü geometri açısından sadece bir tarafa doğru olan yayılım yeterlidir. Aristoteles ve Demokritos'un cisim anlayışları geometrinin ihtiyacını karşılamaktadır. Uzunluk ise bir tarafa doğru yayılmanın diğer ismidir. Bir konuma sahip olan her tür miktar uzunluk ile gösterildiğinden burada uzunluk cins olarak değerlendirilir. Bu noktadan hareketle nokta, yüzey ve çizgi uzunluğun çeşitleri olarak ele alınır. Boy, derinlik ve genişlik ise bu çeşitlerin altında meydana gelen ayrımlardır. Geline bu kısımda Euclides'in tarifi ile Aristoteles'in yakın cins ve ayırım yasası birbirine entegre olmuştur. Duyusal kavramlar olarak tarif edilen bu kavramlardan sonra geriye sadece nokta kalmaktadır. Bölünemeyen, son olan, çizginin sonu olarak adlandırılan şey noktadır. Fârâbî bu noktaya kadar doğru çizgiyi ele almış fakat bununla fazla ilgilenmeyerek sadece şerhinin birinci kısmına bu tespitlerini yerleştirmiştir (Türker-Küyel, 1990, ss. 573-575).

Görülüyor ki Fârâbî, geometride analizin de sentezin de bulunduğunu kabul etmektedir. Aristoteles, analizi kullanmakla birlikte onun bir soyutlama olduğunu zannetmekle yanılmıştır; analiz, bir soyutlama değil, aksine cins-nevi ve ayırımı bulmaktır. Euclides'in de sentezi kabul edip analizi terk etmesi hatadır. İşte Fârâbî, soyutlama olmayan analizle cins-neviayırımını ortaya koyarak onu sentez yolu ile birleştirmiş yani yakın cins ile ayırımı -dır bağlacı ile birleştirmiştir. Bu, aynı zamanda iki önemli şahsiyet arasında orta bir yol bulmaktır. Fârâbî, yayılımı veya bir yana doğru yayılmayı veya uzunluğu cins olarak almak, genişlik-en, derinlik veya yükseklik ile boyu ayırım saymak suretiyle yakın cinsle ayrımları birleştirip, çizgi, yüzey ve cismin mantık yasalarına uygun olan tariflerine ulaşmıştır. Fârâbî'nin nokta, çizgi ve yüzey gibi kavramları nasıl bildiğimize yönelik verdiği cevap Aristoteles'in bilgi teorisi ve akıl öğretisi çerçevesinde oluşmaktadır. Nokta, yüzey ve çizgi gibi kavramların cisimlerde bulunduğunu vurgulayan düşünür bunların duyusal olarak duyularla algılandığını belirtir. Bunlar kavramlar duyular aracılığıyla duyulmuş ise kendilerinden başka kavramlarla da bağlantılı olmalarından ileri gelmektedir. Bunlar bağlı oldukları yerden sıyrılmak ve soyutlanmak şartıyla geometri açısından ancak akıl ile kavranabilir. Bu noktada geometrinin epistemolojisi. Soyutlama, ontolojinin değil, epistemolojinin yani bilgi teorisinin konusu olup cisimdeki cins, çeşit ve ayırım sadece akıl yoluyla yani bilgi teorisine bulunabilir (Türker-Küyel, 1990, ss. 575-576).

Fârâbî'nin duyusal olandan akılla olana dair yaptığı geçiş burada önem kazanmaktadır. Kendisi bunu akıllar teorisi ile izah etmektedir. Bu geçiş bilkuvve aklın duyusal olan objeleri devre dışı bırakmasıyla mümkündür. Cebir suretlerin bu akılda bilkuvve olarak bulunduğunu söyleyen düşünür akıl ile kavrama yani taakkul fiiliyle bu suretlerin duyusal olmaktan çıkıp akılsal surete dönüştüğünü iddia etmektedir. Bunun sonucunda bilkuvve olan aklın bilfiil akıl haline dönüştüğünü söyleyerek kendiliğinden akılla kavramanın oluştuğunu ve kendisinden başka bir yere, dışarıya başvurmadığını anlatır. Kendi deyişleriyle az kişiye nasip olan bu halde, akıl hem alan hem veren olarak sıyrık yani soyut suretleri alacak bir hale dönüşür. Bu sıyrık suretlerin kaynağı da sıyrık akıllardır. Bu bir insanın ulaşabileceği en son seviye olup müstefad akıl olma aşamasıdır. Bu insanın hem ethosu hem de ahlaki amacıdır. Bilkuvve akıldan bilfiil akla geçişin sağlanması hep etkin aklın sayesinde. Bu akl-ı faal, göze nispetle güneş gibi olup, ay feleğinin de aklıdır (Türker-Küyel, 1990, s. 577).

Bir anlamda bu, Fârâbî'nin akıllar teorisini hem metafizik hem epistemolojik hem de fizik-geometri gibi alanlarda ustalıklı kullandığını da göstermektedir. Fârâbî'ye göre geometrideki cisim, yüzey, çizgi ve nokta, ferdî varlıkları itibarıyla birbirlerine bağlıdır, ama akli cevherleri itibarıyla, birbirlerinden ayrırırlar. Bu dördünün arasında duyusal olana en yakın olan cisim, sonra sırasıyla yüzey, çizgi ve nokta gelir. Duyusal alandan akıl alanına geçiş çizgi ve noktaya olmaktadır. Çünkü nokta, çizginin son sınırınıdır. Cismin en küçük parçası olan nokta çizginin hem en başında hem de en sonunda yer alır. Çünkü nokta bölünemeyendir (Türker-Küyel, 1990, ss. 576-578).

Diğer yandan geometride bir de uzunluk vardır ki bu, çizgide ve yüzeyde ortak olan bir başka yöndür. Bilindiği üzere bir obje hakkında bilimsel bilgi edinilecekse, şu dört sorunun cevabı verilmelidir: a. O şey var mıdır? b. Varsa nedir? c. O şey nasıldır? d. O şey niçin? e. O şey için o şekilde vardır? Bu soruların cevabı tanımlı oluşturmaya yarar. Tanım ise, yakın cins ve ayırımın bir araya getirilmesiyle yapılır. Fârâbî için uzunluk cinstir. Genişliksiz, yüksekliksiz ise ayırımdır. Çizgi, yüzey ve cisim ise nevidir. O halde, çizgi, yüzey, cisim nedir? Uzunluktur. Özetleyecek olursak Fârâbî, Euclidesçi tanımların, tanımlanmamış terimlerini açıklayarak, amacına ulaşmıştır. Fârâbî'nin uygulamış olduğu bu yöntem, constructif (inşai, kurgucu, yapıcı, kuran) denilmektedir. Bu constructif metotla Fârâbî, birbirinden bağımsız olan geometrik kavramlara ulaşır. Bu da Fârâbî'nin geometri felsefesinde, nasıl bir yetkinliğe sahip olduğunu göstermesi bakımından önemlidir (Türker-Küyel, 1990, ss. 579-581).

Fârâbî'nin geometri üzerine yaptığı felsefede mantığa geniş yer vermesi, mantık ve felsefe düşmanlarına bir cevap olarak da değerlendirilmelidir. O mantığa çok ciddi bir önem yüklemiş, böylece kesin bilgiye nasıl ulaşılabileceğinin ve doğru ile yanlışın birbirinden nasıl ayırt edilebileceğinin de ipuçlarını bulmuştur. Mantık hem kesin bilginin bilgisidir hem de ahlaki bir değer taşımaktadır. Çünkü insan, sadece doğruyu yanlıştan ayırma yöntemini bilirse erdemlere ulaşabilir ve ahlaki eylemler yapabilir. Mantığı yöntem olarak kullanan filozoflar, aynı zamanda, toplumun seçkinleridir de. Fakat unutmamak gerekir ki; mantık sonucu değil, doğruluk anlamında delil getirmenin gerçekliğini garanti edebilir. Öncüller ne kadar güçlü ve doğru olursa sonuç da o kadar doğru olur. Bunu sağlamak için de her milletin kendi felsefi ve mantık dilini oluşturması gerekmektedir. Fârâbî bu düşüncesini geometriye de aktarmıştır. Geometride analizler yapmak, ma'kûlâtın akıl ile kavranabileceğini göstermektedir. Felsefe ve mantık gibi geometri de Yunanlılara özgü bir disiplin değildir. Bu itibarla geometride de her millet kendi teknik terimlerini oluşturmalıdır (Türker-Küyel, 1990, ss. 583-585).

Sonuç

Fârâbî'nin bu gayesi kendi çağında gerçekleşmiş ve o, Arap dilini bir felsefe, mantık ve bilim dili haline getirmiştir. Ancak sonraki çağlarda Arapça terimler, Türkçemizde baskın hale geldiği için kendi bilim ve felsefe terimlerimizi geliştirememişiz. Belli bir zamandan sonra ise Batı dillerinin egemen olduğu dönemler halen daha günümüzde de etkisini sürdürmektedir. Bütün bilimlerin üstünde âdeta çatı görevi gören felsefe günümüzde soyut, bilimlerden uzak ve gerçek hayatın dışında bir olgu olarak değerlendirilmektedir. Hâlbuki Fârâbî'de de gördüğümüz gibi düşünce alanı günümüz anlayışına uygun olarak hem sosyal bilimler hem de fen bilimleri alanında bir köprü vazifesi görmeli mantık ve dil alanında beraber harmanlanarak her alanda bizi güçlü kılmalıdır.

Bundan sonra yapılması gereken, Türkçemizin her alanda teknik terimlerini geliştirmek olmalıdır. Ayrıca 17. yüzyıl felsefesinin ve akıl çağının kurucusu olarak kabul edilen Descartes'in ortaya koymuş olduğu analiz ve sentez yöntemini çok daha önceleri Aristoteles, Euclides gibi Yunan filozofları da açıklamış ve sonraki dönem düşünürleri bu yöntemden yararlanmışlardır. İslam dünyasında Meşşai felsefenin önemli temsilcilerinden olan Fârâbî de bu sistemi geliştirmiş ve düşünce alanında İslam dünyasının zirvelere çıkmasında önemli bir katkı sağlamıştır. Yaşadığımız dönemde de Rönesans sonrası yükselişe geçen Avrupa karşısında gün geçtikçe gerileyen ve âdeta durma noktasına İslam toplumlarının tek kurtuluşunu Fârâbî felsefesinde olduğu gibi insan, düşünce, metot, teknik bilgi, teknoloji sarmalında ilerleyen düşünceye ve bilime dayalı bir çalışma ortamında olduğunu düşünmekteyiz.

Etik Kurul Onayı: Araştırmada herhangi bir canlıya ait veri kullanılmadığı için etik raporu alınmamıştır.

Hakem Değerlendirmesi: Dış bağımsız.

Çıkar Çatışması: Yazar çıkar çatışması bildirmemiştir.

Finansal Destek: Yazar bu çalışma için finansal destek almadığını beyan etmiştir.

Ethics Committee Approval: Ethics committee approval was not obtained since no data from any living creature was used in the research.

Peer-review: Externally peer-reviewed.

Declaration of Interests: The author has no conflicts of interest to declare.

Funding: The author declared that this study has received no financial support.

Kaynakça

- Corbin, H. (1986). *İslâm felsefesi tarihi*. (H. Hatemi, Çev.). İletişim Yayınları.
- Fârâbî. (1974). *Tahsilü's-Saâde*. (H. Atay, Çev.). Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları.
- Fârâbî. (1989). *Teknik geometri*. (M. Bayrakdar, Çev.). Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Fârâbî. (2011). *İhsau'l-Ulum*. (A. Arslan, Çev.). Divan Yayınları.
- Hallikân, İ. (1949). *Vefeyâtü'l-A'yan (Cilt IV)*. Kahire.
- Karaman, Y. (2021). Platon'un geometri bilmeyen girmesin sözü ve Popper'in bununla ilgili kestirimi. *Dört Öge (19)*, 75–94.
- Olguner, F. (1987). *Fârâbî*. Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları.
- Özden, H. (2021). Fârâbî'nin düşünce sisteminde bilimler arası işbirliği ve günümüzdeki durum. *Felsefe Dünyası (73)*, 25–43.
- Safedî. (1962). *el-Vâfî bi'l-Vefeyât (Cilt I)*. Wiesbaden.
- Türker-Küyel, M. (1990). Fârâbî'nin geometri felsefesi (Fârâbî'nin Euclides'in Stoikeyi'nin I. ve V. kitaplarının başlangıçlarının üzerine yapmış olduğu şerh). *Erdem-Atatürk Kültür Merkezi Dergisi, 6(17)*, 569-586.
- Ulutan, B. (1999). *Fârâbî felsefesi*. Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı.